

УДК 398.3(477.81/.82+476)

І. В. Гунчик

НАРОДНА МОЛИТВА
В ЖАНРОВІЙ СВІДОМОСТІ
НОСІІВ ФОЛЬКЛОРУ
ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ
УКРАЇНИ ТА СУМІЖНОЇ БІЛОРУСИ

У статті проаналізовано фольклорно-етнографічні матеріали українсько-білоруського порубіжжя, які засвідчують існування в магічно-сакральній традиції та жанровій свідомості місцевих носіїв фольклору звичаю використовувати на означення окремих okazіонально-обрядових творів, окрім загальновідомих термінів «замовляння», «заговор», «примовка», назву «молитва». Так у Північно-Західній Україні зазвичай називали фольклорні магічно-сакральні тексти із центральним божественним персонажем, який виконував головну роль у допомозі чи зціленні адресата. Народні молитви відповідних функціональних різновидів належали до однієї з чотирьох тематичних груп okazіонально-обрядового фольклору: індивідуально-побутової, лікувально-зцілювальної, рідше – промислово-господарської та родинно-громадської.

Ключові слова: молитва, магічно-сакральний текст, функціональний різновид, okazіонально-обрядовий фольклор, тематична група.

The article analyzes the folklore and ethnographic materials from Ukrainian-Belarusian borderlands which confirm that the magic-sacred tradition and genre consciousness of local folklore carriers bears the term «molytva (prayer)» along with such generally known terms for «incantation» as «zamovliannia, zagovor, prymovka» to denote certain occasional ceremonial texts. In North-Western Ukraine the prayer usually refers to folk magic-sacred texts with a central divine character that played a major role in helping or healing the recipient. Each prayer formation of a certain functional type belonged to one of the four

thematic groups of occasional ceremonial folklore: individual household, medical and healing, and more seldom – industrial and economic, and socio-communal.

Keywords: prayer, magic-sacred text, functional variety, occasional ceremonial folklore, thematic group.

1988 року в Інституті слов'янознавства і балканістики Академії наук СРСР у Москві за редакцією академіка М. Толстого було видано тези й попередні матеріали до симпозиуму «Етнолінгвістика тексту. Семіотика малих форм фольклору», проведення якого мало значний резонанс у тогочасних наукових колах. Серед матеріалів першої частини цього збірника опубліковано невелику за обсягом російськомовну статтю білоруського вченого з Мінська Ф. Климчука під назвою «Западнополесские “руськіе” молитвы» [Климчук 1988], яка має безпосереднє відношення до дослідження українських народних молитов.

Більшу частину публікації Ф. Климчука, обсяг якої – дві з третинною сторінки, займають три повні тексти молитов «поруську» і початковий фрагмент четвертого білоруськомовного зразка в записах самого автора з доданою паспортизацією фольклорно-діалектологічних матеріалів, а також свідчення трьох старших мешканок регіону про знання «Отче наш» та інших молитовних творів, мовою яких були місцеві західно-поліські говірки.

Короткі та лаконічні за змістом аналітичні міркування і спостереження автора над опублікованим матеріалом, які містяться в першому й останньому абзацах, стосуються переважно мовно-діалектних особливостей текстів. «Мова молитов православного населення Західного Полісся в ХХ ст. – церковнослов'янська, – зазначає Ф. Климчук. – Місцеві жителі називали її “славянскою”. Однак старожили, котрі народилися наприкінці ХІХ–ХХ ст., стверджували, що раніше молили-

ся по-іншому, мова молитов була іншою. За їх словами, у цій мові, яку називали “руською”, поєднувалася місцева говірка зі слов’янським елементом, а також спостерігався деякий польський вплив» [Климчук 1988, с. 185].

В останньому абзаці матеріалів, який має характер висновків, Ф. Климчук вказує на потребу спеціального наукового аналізу наведених текстів і ще раз акцентує увагу на мовних відмінностях «руських» і церковнослов’янських молитов. Особливий інтерес у цих прикінцевих теоретичних положеннях привертає висловлена автором головна мета публікації, якою він хотів *«звернути увагу на існування на Західному Поліссі особливого різновиду молитов»* [курсив наш. – І. Г.]. «Називали їх “руськими”, – стверджує вчений, – оскільки так їх називало місцеве населення, протиставляючи молитвам «славянським» [Климчук 1988, с. 187].

Розглянемо, які ж саме молитви із Західного Полісся опублікував у збірнику наукового симпозиуму Ф. Климчук. Логічно очікувалося, що дослідник подасть у публікації записи західнополіською говіркою таких церковно-релігійних молитов, як «Отче наш», «Богородице Діво, радуйся», «Вірую» або інших відомих текстів. Молитовним творам у статті передують розповіді місцевих жителів про те, як у дитинстві їх учили молитви «Отче наш» «по-руську», як вони навчилися пізніше читати її «по-славянську», що їх матері, дід з бабою, інші старші мешканці села раніше «молилися по-старинному». Однак виявилось, що жодна із трьох молитов у публікації Ф. Климчука не належить до канонічних церковних творів, а всі вони стосуються сфери народної творчості – фольклору.

Три опубліковані молитви – це уснословесні тексти оказіонально-обрядового або магічно-сакрального фольклору, що належать до тематичної групи творів індивідуально-побутового призначення, а саме до функціонального різновиду «на сон». Московські науковці Інституту слов’янознавства Росій-

ської академії наук називають їх «замовляннями» («заговорами») і в науковому збірнику «Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.)» зараховують до окремої сфери «Молитов і оберегів, які використовують у повсякденному житті» [Полесские заговоры 2003, с. 579–646]. О. Левкієвська, одна з упорядників цього видання, зазначає, що подібні фольклорні утворення «функціонують у сучасній поліській традиції в якості особистих оберегів поруч із канонічними молитвами, які читають перед сном. Замовляння цього типу відомі у всіх поліських ареалах, хоча більша їх частина записана на сході та заході Полісся (Гомельська і Брестська обл.)» [Полесские заговоры 2003, с. 579].

Головне функціональне призначення усіх трьох молитов у записах Ф. Климчука, як і інших відомих магічно-сакральних зразків цього типу, – оберегти людину під час сну від будь-яких небезпечних несподіванок, що можуть загрожувати її життю, фізичному та духовному здоров'ю. У першій молитві увагу привертає відсутність після фрази «своєї благодатію дом» формули адресата, де зазвичай зазначали конкретне ім'я людини або її загальну характеристику у формі особового займенника я в родовому відмінку (наприклад, «раба Божого Івана» або «мене»): «(Той, хто молиться, хреститься). *Ложись спати сами. / Ісус Христос Господь з нами, / апостоли по углам, / ангели по окнам, / Матер Божа в воротах. / Ти, син Божий Ісус Христос, / сохрани своєї (своею) благодатію дом* (у запису 1972 р. той, хто молиться, хреститься). / *Хто гету молитву знає, / той її читає, / тому Господь посилає / у (в) поле, в дому і в путі / й дорогу (в дому, в путі-дорогу). Амінь* (той, хто молиться, хреститься)» [Климчук 1988, с. 185–186].

Другий текст є складним контамінованим утворенням, першу частину якого становить варіант апокрифічної молитви, відомої під назвою «Сон Пресвятої Богородиці», а друга – традиційний фольклорний зразок «на сон»: «...*Крижом*

постилаюсь (той, хто молиться, хрестить постіль), / Крижом одиваюсь (той, хто молиться, хреститься), / криж у раниці (пояснення: від слова “ранець”), / дух у серци. / Дай мині, Боже, чутке спанне, / моєю душі ратованне. / Сторож, диржи (стрижи) мого місця, меї душі / од повночи до повночи, / од змикання до свитання, / свенту (свентух) Єзус до сконання. / Хто гету моїтву пириймає (приймає), / без сахраментув не вмирає. / Охвируєм пац рочки / Принасвенчуй Божуй (у запису 1970 р. слово відсутнє) Матци на охвірочки. Амінь (той, хто молиться, хреститься)» [Климчук 1988, с. 186].

Третя молитва з публікації Ф. Климчука – це також своєрідна контамінація двох текстів: перший, короткий, – усно-словесного походження; другий є більшим за обсягом, а апокрифічний мотив, що лежить у його основі, вже адаптувала фольклорна магічно-сакральна традиція: «(Той, хто молиться, хреститься). *Лягаю спати, / даю Богу знати. / Крижом стилюся, / аньолом огорнуся. / Присвятая Богородица по неби ходила, / синка за ручку водила. / Спроводіла на ютриню, / з ютрині на білий камень. / На білим камені костіюл стоїт, / в тим косцєле стиул стоїт, / на столі кніги ліжат. / За столом пан Єзус сидит, / кніги читає. / Хто гету моуїтву говорит, / ни мітїме ни хвористи, ни болісти, / ни в огни погорати, / ни в води потопати, / ни наглою смертю вмирати. Амен* (той, хто молиться, хреститься)» [Климчук 1988, с. 186].

Усі тексти фольклорних молитов «на сон» Ф. Климчук записав на території Республіки Білорусь (на той час – Білоруської РСР), зокрема в селах Дрогичинського і Каменецького районів Брестської області. У цих же районах, а також в Івановському районі, проживали респонденти, від яких зафіксовано розповіді, як раніше молилися. Названі адміністративні одиниці прийнято називати Берестейсько-Пінським Поліссям, яке належить до україномовного регіону так званого Західного Полісся.

Отже, білоруський учений Ф. Климчук, опублікувавши 1988 року три молитовні тексти «на сон», одним з перших спеціально зафіксував і звернув увагу науковців на побутування на Західному Поліссі «особливого різновиду молитов». І хоча дослідник указав лише на мовно-діалектні відмінності між молитвами «по-славянску» і «по-руську», протиставлення між цими двома різновидами існує і у сферах застосування: якщо перші належать до канонічних церковно-слов'янських текстів (теології), то другі пов'язані з цариною усної народної творчості (фольклористикою).

Традиційне функціонування на Західному Поліссі магічно-сакральних народнопоетичних творів «на сон», що їх називали молитвами, підтверджують також фольклорно-етнографічні матеріали з південної частини західнополіського регіону, яка розміщується на території України і включає Волинське й північно-західний ареал Рівненського Полісся. Скажімо, у с. Комарівка Костопільського району Рівненської області зафіксовано контаміновану молитву «на сон», яка і за структурою, і за наявними в ній мотивами подібна до творів у записах Ф. Климчука з Берестейсько-Пінського Полісся. Особливу увагу привертає наявність аналогічної композиційної частини – кінцівки, де весь фольклорний текст так само, як і в «білоруських» зразках, названо молитвою: *«Лягаю спати, / нима чим послати. / Христом постелюся, / крижом оденуса. / Криж крижовани, / мір міровани, / одступіса, сатано-подкусо. / Хай приступить дванадцять анголов, / дванадцять апостолов. / Хай сторожат душу і тіло могого. / На Божий гори церква стояла, / в туй церкві Христос лежав, / гочкі створив, гочкі зложив. / Прийшов Петро і Павло, / взяли Христа пуд ручкі, / повели по всім світи / показати малому й старому. / Хто сю **молитву** знає, / в огні не погорає, / в воді не потопає, / з наглої смерті не помирає»* (зап. І. Гунчик у жовтні 1996 р. від Тетяни Андріївни Таргоній, 1932 р. н., 2 кл. освіти).

На Волинському Поліссі уснословесні твори «на сон» молитвами часто називали самі виконавці магічно-сакрального фольклору. Зазвичай під час запису вони повідомляли про це в коротких обрядових коментарях до тексту, найчастіше перед його початком. Це можна спостерігати у фольклорному зразку, записаному в с. Ветли Любешівського району Волинської області: «Як уже спати лягаю, то говорю **молетвочку**: “Огонь погас, / Христос при нас. / Кури запіли, / гануликі співали. / Прийшов Господь із високого неба, / нітаїця: “Шо твоїй душі треба?”. “Моїй душі Київська, Почаєвська / дванадцять апостолів читали, / моїй душици радойку давали. / Хрест при мні, / хрест на мині, / христом ’бірнуся, / з христом спати кладовлюся. / Тіло оборонине, / ничего ни боюся. / Господи, освіте. / Дай, Господи, нічку / щаслевійку і спокійнийку, / і муцного сна”» (зап. І. Гунчик у 1996 р.). Так само в передтекстових коментарях молитвою називає свій твір виконавець із с. Клітицьк Камінь-Каширського району Волинської області: «Ше **молитву** вам скажу: “Чесний хрест, / золотий верх... / На Господа Бога, / на ручке здаюся. / Янголикі, приступіте, / тіло, душу застиріжіте, / сеї ночі до півночі, / свята Мар’я – до світання, / сам Господь Ісус Христос – до покаяння, / всі святеї – до самій смерті. / Дай, Боже, нічку / щалеву і тихомирну. / Господи, освіте”. І пирихристетися три рази» [Архів Полісько-Волинського народознавчого центру Інституту народознавства НАН України (далі – ПВНЦ, тепер – Інститут культурної антропології НАН України). – Ф. 1-Б, од. зб. 27, арк. 66].

Відомості про ототожнення фольклорного тексту «на сон» з молитвою могли міститися і в кінцевих обрядових коментарях. Це демонструє запис із с. Оленіно того-таки Камінь-Каширського району: «А пирид сном? “Божая мати. / Я лягаю спати / від смеркання до півночі, / від півночі до світання. / Пиридай Господу Богу, / сину Божому, / духові святому”. Ото я говорю **молітву**» [Архів ПВНЦ. – Ф. 1-Б, од. зб. 31, арк. 40].

Як відомо, однією з найважливіших ознак і церковної, і народної молитви є звернення до вищого божества. Тож цілком зрозуміло, що у свідомості носіїв магічно-сакрального фольклору південної частини Західного Полісся процес проказування молитовного тексту часто ототожнювався з молінням до Бога. Причому ситуативно про це зазначали не тільки в обрядових коментарях виконавця, але й у самих фольклорних творах. Це є важливим свідченням того, що приговорювання текстів функціонального різновиду «на сон» уже автоматично на підсвідомому рівні асоціювалося зі зверненням до божественного персонажа.

З огляду на це в багатьох молитвах «на сон» спостерігаємо наявність у структурі тексту спеціальної експлікативної сюжетної формули мовлення (*Or, Orativ*), яка відображає вербальну поведінку виконавця і водночас одного з персонажів твору [Гунчик 2011, с. 126–127]. Вона має типовий, шаблонний вигляд, характерний для багатьох молитов цього різновиду, і розташована зазвичай на початку, рідше – усередині магічно-сакрального утворення. Наприклад, у текстах із сс. Клітицьк і Стобихва Камінь-Каширського району, які перебувають на значній віддалі одне від одного, формули зі зверненням до Бога мають майже ідентичний вигляд: «*Спатоїки кладовлюся, / Господу Богу молюся...*» [Архів ПВНЦ. – Ф. 1-Б, од. зб. 27, арк. 63]. Натомість у с. Ворокомле вона дещо інша, і її повторюють двічі: «*Соничко заходить – / я Богу молюся. / Я Богу молюся, / спати ложуся...*» (зап. І. Гунчик у 1996 р.). У трьох сусідніх населених пунктах – сс. Річиця, Мельники-Річицькі, Межисить, – що на Ратнівщині, у народних молитвах «на сон» звернення до Бога має таку форму: «*Спати кладовлюся, / Богу молюся...*» [Архів ПВНЦ. – Ф. 1-Б, од. зб. 15]. Певні відмінності можна спостерігати в текстах із сс. Калинівка та Туропин Ковельського й Турійського районів Волинської області: «*Христом хрищуся, / над Богом молюся...*»; «*Спати лягаю, / Бога*

споминаю. / Спати кладуся, / Богу молюся...» (зап. І. Гунчик у 1996 р.). Незначні локальні особливості мають майже аналогічні у своїй основі формули моління до вищого божества у двох «вечірніх» молитвах із с. Яполоть Костопільського району Рівненської області: «*Лягаю спати, / даю Божейку й Матері знати. / Христом христюса, / Богу молюса...*» (зап. І. Гунчик 9 березня 1996 р. від Хевронії Марушкевич, 1935 р. н., 2 кл. освіти).

Отже, на території Західного Полісся і в його північній білоруській частині (Берестейсько-Пінському Поліссі) та в південній українській (Волинському і прилеглому Рівненському Поліссі) народнопоетичні тексти «на сон» серед носіїв магічно-сакрального фольклору прийнято було називати молитвами. Про це свідчать фольклорно-діалектологічні матеріали (загальною кількістю близько 50-ти текстів) останньої третини ХХ ст., зокрема записи 1970–1980-х років Ф. Климчука з Брестської області Республіки Білорусь, а також фіксації творів кінця 1990-х років з особистих архівів і архіву Полісько-Волинського народознавчого центру Інституту народознавства НАНУ з Волинської та Рівненської областей України.

Серед усіх етнографічних регіонів України Західне Полісся нині є регіоном, де найкраще зафіксовано й обстежено місцеву усну магічно-сакральну традицію. В останню третину ХХ – на початку ХХІ ст. тут записано найбільшу кількість оказіонально-обрядових творів, що за попередніми підрахунками становить понад вісімсот фольклорних текстів різних тематичних груп. Уважне ознайомлення й аналіз цього обширного матеріалу дозволяє стверджувати, що, крім замовлянь, заклинань, примовок та інших типологічно споріднених утворень, значну їх частину становлять зразки народних молитов.

Магічно-сакральні утворення «на сон» – не єдина група уснопоетичних творів Західного Полісся, на означення яких регіональні носії фольклору вживали термін «молитва». Серед

індивідуально-побутових творів, куди належать і тексти «на сон», молитвами називали також магічно-сакральні утворення інших функціональних різновидів цієї тематичної групи. Прикладом може слугувати запис народної молитви із с. Ляховці Малоритського району Брестської області, яка належить до функціонального різновиду «ранішні». В обрядових коментарях респондент сама зазначила жанр магічно-сакрального тексту: «А рано тоже **молітва**: *“Господи, спасе, / Матір Божа, сохране / од зеходу до заходу”*. Старей бабе розказують: увечора молетися “од заходу до зеходу”, а рано – “од зеходу до заходу”» (зап. О. Сай у грудні 2000 р.) [Архів кабінету україністики Брестського державного університету (далі – КУ БрДУ), Республіка Білорусь].

Молитвами на Західному Поліссі подекуди номінували оказіонально-обрядові твори «від блуду», які проговорювали в лісі, коли людина заблудиться. Цікавим із цього погляду є приклад із с. Холуневичі Ківерцівського району Волинської області, у якому, крім поняття «молитва», зафіксовано вживання термінів «молитца, перемолитиса», що мають значення «проказувати, проказати молитовний текст»: «*Христом христюса, / Богу **молюса**: / шоб зла душа ни приступила, / меї души, тіла ни спокусила, / чорнії криві, жовтії кусті. / Янгол Божий, сторож добрий, / стережить меї душі / і вдень, і вночі, / од смеркання до свитання, / до Божого приказання. Свята Марія – свідок, / Святий Дух – до віку, / вдень – пуд сонцем, / вночі – пуд місяцом, / пуд ясними зорами, / пуд Божими словами. / Од місяца до зори / шоб здорови всі були. / Ограді мене, Господи, / силою чесного животворащого Христа. / Ограді мене, Господи, / од всякого зла. Амінь*». Оцю нашітца, і де ви повернитеся, де ви заблудите, ви її **перемолитеса** і будите пам’ятать, де ви, в якому місци» (зап. І. Гунчик у 1996 р.).

Зі словами народної молитви «на молодість, на здоров’я» зверталися до молодого місяця, коли його перший раз бачили

на небі, або до зірок. Це демонструють два фольклорно-етнографічні матеріали із сс. Ветли і Сваловичі Любешівського району: «Таку **молетвочку** говорети до місяця або зурок на небі: “Надиле, Господи, здоров’я, / перший раз бачу молодого місяця. / Тобі старіти, / а нам молодіти”. І тако обітремося обома руками тре рази» [Гунчик 2008, с. 121]; «Перехреститися і говорети так: “Місячику святий. / Міні – молодість, / а тобі – старість”. Зразу перехреститися. **Молітву** зразу тре’ казати...» [Гунчик 2008, с. 124].

Науковий інтерес становить також запис оказіонально-обрядового тексту індивідуально-побутового призначення «за рекрута» із с. Переспа Рожищенського району Волинської області. У коментарях до нього виконавець називає уснопоетичний твір спочатку заговором, а потім молитвою, чітко не ідентифікуючи жанр магічно-сакрального фольклору: «Йшло колесь і войовати, то замовляли... То на чоловіка **заговор** такей, така була **молетва** спасітельная. Її читали просто так: “Господі Боже, / Присвятая Богородиця, Божа Мати. / Заступнице, заступеся, нас помилуй / од болєзні, од смерті, / од кулі, од огня, од врага, / од всякой немочи. / Спасе нас, Господі, / ти є наш Бог, рада. / Рада на світі спасе, / ни дасть погибнути нам. / Во веки веков. Амінь”» (зап. Я. Лонюк у 2000 р. від Віри Яківни Тарасюк, 1930 р. н., 8 кл. освіти) [Архів КУ БрДУ].

Молитвами в українській магічно-сакральній традиції західнополіського регіону називали твори функціональних різновидів не лише однієї індивідуально-побутової тематичної групи. Подібні випадки можна простежити і серед текстів інших тематичних груп, зокрема лікувально-зцілювальної сфери застосування. Наприклад, респондент із с. Завітне Ківерцівського району до «молітв» зараховує оказіонально-обрядові тексти двох функціональних різновидів «від волосу» і «від криксів». У першому фольклорному утворенні виконавець апелює до святих Петра і Павла: «**Молітву** говорели

тоже: “За першим разом, / за Божим приказом, / де Божа Мати ходела, / Ісуса Христа за руку водела. / Святий Питро, святий Павло! / Возьміть христа в руки, / вератуйте Стипана з тяжкої муки. / Волос, волос! / Вейди на жетній колос: / дівоцькій, парубоцькій, / чоловіцькій, бабській, / собачий, свинячий, / ягнячий, кролячий. / Всякий волос одvirне, / в ліс однесе, / на чорний ліс пuste, / свою селою закріпе” [Архів ПВНЦ. – Ф. 1-Б, од. зб. 8, арк. 25]. Дев’ять раз так треба говорити одну **молітву**, тоді пиристане». У другому тексті, що записаний від цієї самої інформаторки і який потрібно «приказувати», сакральним покровителем, до якого звертаються, виступає «Сус Христос»: «Є **молітва** така, приказуїш: “Сусе Христос, прийде, / допоможе Оксані. / Однесе тую криксу / на честі поля, / на темні ліса. / Шоб вона тамика крутилася, вертілася / і од малеї дитини одчипелася”» [Архів ПВНЦ. – Ф. 1-Б, од. зб. 8, арк. 22].

Ототожнення лікувально-зцілювальних фольклорних творів із жанром молитви зафіксовано також у записах текстів та обрядових коментарях інших функціональних різновидів, які походять з різних ареалів південної частини Західного Полісся. Так, від місцевого носія магічно-сакрального фольклору із с. Нобель Зарічненського району Рівненської області записано молитовний текст «від звиху, удару», у якому він звертається за допомогою до верховного жіночого божества: «Отака **молітовка**: “Принасвенчая Мати / по сіньох ходела, / свого синочка за ручку / водела й просела: / “Сену мій, звеху і удару, / шоб те ни очутевса, / ни розбудевса / ни в молодиці, / ни в стариці, / ни в розкроя місяца””. І перехреститиса. Руками отак биреш, потягаїш. Тре рази зговорети треба» (зап. І. Гунчик у 1996 р.). У с. Клітицьк Камінь-Каширського району так само молилися до молодого місяця «від зубного болю»: «А як є молодеї місяць, то так: “Місяцю-князю, / на тобі на стар вік, / рабу Божому Івану тре слови / зубиям на здоров’я”. Перед кожною **молітвою** тре’ “Отче наш”» [Архів ПВНЦ. – Ф. 1-Б,

од. зб. 27, арк. 47]. «Виймали **молитвою**» до святого Юрія, як свідчить респондент із с. Розничі Маневицького району Волинської області, порошину в оці: *«Ішов святей Юрій, / за ім ішло три пси:/ чорний, чирвоний і білий. / Чирвоного – оджину, / чорного – розжину, / а білого – зговору»* [Архів ПВНЦ. – Ф. 1-Б, од. зб. 35, арк. 23].

Одним з найцікавіших серед лікувально-зцілювальних народних молитов є текст «від чорної хвороби» із с. Холуневичі Ківерцівського району. Розлоге текстове утворення, яке з жанрового погляду можна назвати молитвою-замовлянням, інформатор і в завершальній частині самого твору, і в доданих до нього обрядових коментарях зіставляє з молитвою: «Треба помолитися “Отче наш”. “Стою я пуд Божию рукою, / пуд яснию зурою, / пуд съватими янголами-апостулами, / припадную слабость вимовляю. / Ішла Божа Мати, / на зулутому кріслечку сіла спучивати, / пришла ду (ім’я) цю слабость вимувляти. / Слабость рудімая, / даная й насланая, / напуцана й стрічана, / і зрушана, й спурушана. / Слабость і з ляку, / з пириляку зрушилася, / припадная, чорная. / Стань, Божая Мати, у помучи / цюю слабость у (ім’я) зугнати і зуслати, / шоб ду іє бульш / ни приступала й ни тупла, / а шоб стала ця (ім’я) / здурова назавжди, / а ця слабость зийшла / і на лиса вуна, / на пташичкі пушла. / Там вуни іє / і розкляють, і рузицибечуть. / Хай Бог стане в помучи, / мую **мулітву** приме, / а (ім’я) дупу-може, / шоб в здуров’ї завше була”». Пуд час **мулітви** викачували їйцем “або съвачоним воском”» (зап. Г. Стрільчук у 1997 р. від Євдокії Григорівни Ярмолюк, 1924 р. н., 1 кл. освіти).

Народних молитов із Західного Полісся двох інших тематичних груп – родинно-громадських і промислово-господарських – серед відомих нам записів магічно-сакрального фольклору існує порівняно небагато. Але і серед них трапляються поодинокі фольклорні зразки, у яких виконавець, використовуючи молитовний текст, у тій чи іншій обрядовій си-

туації називає його молитвою. Скажімо, у західнополіському етнографічному регіоні в 90-х роках ХХ ст. зафіксовано побутування народних молитов «від пожежу» [Гунчик 1997]. Один з таких текстів цього функціонального різновиду соціально-громадської тематичної групи, який записано вже в північній «білоруській» частині Західного Полісся, а саме в с. Ляховці Малоритського району Брестської області, місцева жителька в коментарях тексту, адресованому святому Аркадію, так само назвала молитвою: «Я ото чула, колесь ни знала, ходели з іконкою “Неопаліма купина”... Ото ходели, тре рази обходили тоє, шо гореть, і вже дальше... **молітва**, значить: “Сьватей Аркадій, / ни живе багато, / ни йде далеко, / ни займай широко. / Займай тилько, / скілько тобі треба. / Йде вгору, / як свіча до неба”. Ото так тре рази говорели... І я ще “Отче наш” до Лукавого разом говорела. Ото так тре рази з іконкою треба обуйте. Адеге в мине в куточку побачите, іконка є такая» (зап. О. Сай у грудні 2000 р.) [Архів КУ БрДУ].

Молитовний фольклорний зразок «за врожай» зі сфери промислово-господарських текстів (під час запису його двічі ідентифіковано саме як молитву) зафіксовано в с. Невір Любешівського району. У цьому магічно-сакральному творі відтворено рідкісний мотив, у структурі якого не лише один раз безпосередньо вжито слово «молитва», яку названо «святою», але й створено високохудожній поетичний образ. Її виконавець звертається до вищого божества, щоб воно зародило хороший врожай не тільки під сонцем, під місяцем, а й «под святемі молитвами»: «Хто як умів, таку молитву на полі на Юрія молицця. То обично говорать “Отче наш”, і ше говорели такуво **молітву**: “Зароде, Господі, мій посів (або нашій урожай) / вдень – под сонничком, / вночі – под місяцем, / под ясними зорами, / под святемі **молітвами**”. То так говорели, як сядають вже на полю їсти. То мати мині розказувала, то я дещо запам’ятала» (зап. І. Гунчик у 1996 р.).

На побутування в усній традиції магічно-сакральних текстів, що їх місцеві мешканці та носії фольклору ототожнювали з молитвами, звертали увагу українські фольклористи, які фахово займалися збиранням і дослідженням фольклорно-етнографічних явищ Північно-Західної України. Так, В. Давидюк в одній з публікацій оказіонально-обрядового фольклору зазначав, що «молитвою в багатьох поліських селах називають замовляння» [Зоряна вода 1993, с. 8]. Ці спостереження фольклорист висловив, коментуючи запис замовляння «від ляку» респондента із с. Уховецьк Ковельського району Волинської області, котрий стверджував, що «молитва помагає тилько 'д теї людини, яка запам'ятає її за першим разом» [Зоряна вода 1993, с. 8]. Серед опублікованих тут магічно-сакральних текстів В. Давидюк також подав дві народні молитви індивідуально-побутового призначення, жанр яких указали самі виконавці. Перший текст – це «молитва за рекрута» [Зоряна вода 1993, с. 15–16], другий – належить до функціонального різновиду «від усякого звіра»: «Заходячи в ліс, треба помолитися Богу і перехреститися три рази, а потім прочитати **молитву**: “Захисти мене, Боже, / від всякого звіра. / Прожени його, Боже, / на всі сторони ліса”» [Зоряна вода 1993, с. 8].

Особливу увагу з наукового погляду становлять записи п'яти оказіонально-обрядових творів від однієї особи із с. Бірки Любешівського району, які здійснив у липні 1993 року український фольклорист та етнограф О. Ошуркевич. Усі фольклорні тексти, що їх записувач розглядав як замовляння, за жанровими ознаками належать до народних молитов. Характерно, що молитвами їх назвала і сама респондентка, яка є одним з носіїв магічно-сакральної традиції Західного Полісся. Вказівки щодо жанрової належності в трьох творах містяться в обрядових коментарях, ще в одному – у самому тексті молитви, в останньому п'ятому фольклорному зразку вони взагалі відсутні.

Із п'яти народних молитов у записах О. Ошуркевича два тексти належать до індивідуально-побутових фольклорних творів, три – до лікувально-зцілювальних. Серед індивідуально-побутових один молитовний текст репрезентує функціональний різновид «на сон»: «*Кладовлюся спати, / ни може нищо пристати. / Огонь погас, / Ісус Христос при нас. / Кражам [крижом. – О. О.] лежу, / кражам подогнуся. / Краж надо мною, / краж подо мною / і краж в серці мойому. / Ангели по боках, / Божа Мати в головах. / Постілька сьвячона, / раб Божий Володя хрещоний*». От і вся **молітва**. І спати кладовитися» (цей і наступні три тексти дослідник записав під диктовку в блокнот 18 липня 1995 р. від Насті Серафимівни Борисюк (Борейко), 1918 р. н., 3 кл. освіти; проказувати на магнітофон відмовилася).

До цієї тематичної групи також належить молитва-оберіг, яка є одним з варіантів молитовного апокрифа «Сон Пресвятої Богородиці». Її сюжет своєрідний тим, що Ісус Христос звертається до святих Петра і Павла, щоб вони брали в руки не хрест, а молитви і носили їх по всьому світі. Кінцева частина цього апокрифічного тексту («*Хто буде молитви молити, буде його Біг по світи носити*» і т. д.) виражає не тільки функціональне призначення оберігати, спасти людину, але й покликана показати і вселити в людську душу віру в могутню силу молитви: «*В неділеньку рано / да сонейко сходить. / Там Божа Мати / по небесах ходит, / свого синочка за ручейку водит. / Привела на Утреню, / з Утрені на Службу, / із Служби на Вечірню, / з Вечірні на море. / На морі камен лежит, / на камени церковка стоїт, / в церковци престіл, / на престолі Ісус Христос лежит. / Прийшов до його Петро і Павло. / “Ти, Петре і Павле, / дивітьсь на мої муки, / беріте **молитви** в руці, / носіте по світи. / Хто буде **молитви молити**, / буде його Біг по світи носити. / В лозі не згине, / в воді не втоне, / без тіла Христа не умра. / Як умра – пекло затвороне, / а як не умра – рай утворони. / Навіки віков! Амінь*». То в неділю, як ідате в церкву або вдома. Як йдаш з ліса на дорогу простую».

У лікувально-зцілювальній молитві «од вітру» безпосередню допомогу умовному адресату здійснюють сакральні покровителі в образі Божих ангелів. Прикметно, що сам виконавець назвав цей фольклорний текст молитвою двічі, а також ужив у позатекстових коментарях вислів «молитву говорити»: *“За першим разом / Божим розказом / вийди, вітьор, / із косяцюв і з-пуд пальцюв, / де глиний камин лежит. / На камені церковка стоїт, / а в церковиці престіл. / Коля престола Божії анголи стоять, / книжку читають, / вітьор забирають / і на гнилії колоди одсилають”*. От і вся **молітва**, і от сквозняка вона. Льон кладеться пилком навхрест на пудлозі. Як спалю, то й **молітву** говорю».

Ще одну народну молитву, яку записав на Західному Поліссі О. Ошуркевич, але вже функціонального різновиду «від зубного болю» і до молодого місяця, потрібно не «говорити», як попередню, а три рази «зговорити»: *«Молодик, молодик, / чи ни бачив ти / померших Адама і Єви? / Ни боліли їм зуби, / і вам, Галю, ни будуть боліти зуби”*. Як місяць настане молоданький, молодасейкий, з хрестом. Як говорити, треба три рази перехреститися (до і після). То я ше баю [кажу. – О. О.] *“Отче наш”*, як замовлею зуби. На місці стояти, на дворі за порогом ввечора зговорують зуби. Три рази зговорити **молітву** треба. І більш нічого».

Загалом серед усіх відомих записів народних молитов з північно-західних українських земель лише в незначній частині зафіксовано відомості респондентів про жанрове отожднення магічно-сакральних творів з молитовним текстом. Це можна пояснити тим, що основну увагу при збиранні оказіонально-обрядового фольклору збирачі приділяли зазвичай записуванню самих текстів, а обрядові коментарі, де зберігалися вказівки щодо жанрової природи тексту, вони переважно не зазначали.

Нерідко траплялося, що виконавці називали молитвами інші типологічно споріднені утворення магічно-сакральні-

го фольклору. Наприклад, у запису із с. Завітне Ківерцівського району респондент ідентифікує молитвою замовляння «від ячменю», у якому взагалі відсутній божественний персонаж, що виконує провідну роль у зціленні адресата: «Є така **мулітвочка**: “Ячминець, ячминець, / йде на гусилець, / йде на ліса, на поля, / на темній корчі. / Од Тетяни одвернися / і своєю селию закритися”» [Архів ПВНЦ. – Ф. 1-Б, од. зб. 8, арк. 24].

Іноді в записах фольклорно-етнографічних явищ респонденти вказували на подвійну жанрову належність відповідного оказіонально-обрядового тексту, одна з яких була неправильна. Скажімо, виконавець із с. Великий Курінь Любешівського району спочатку в обрядових коментарях помилково назвав магічно-сакральний текст «від вужа, гадюки» молитвою, а в кінці запису – заговором, тобто замовлянням: «Є **молітва** спеціальна. І главно, шо вона, гадюка, зветься Єкатеріна, а вуж зветься Йоан: “Вейди, цариця Єкатеріна, / вейди із свого логова / і вейми із живої кості, / із білого м’яса свій яд”. То такий **заговор** од гужа і од гадюки» [Архів ПВНЦ. – Ф. 1-Б, од. зб. 15, арк. 36].

Таким чином, у 70–90-х роках ХХ ст. у Північно-Західній Україні (Волинській і сусідніх районах Рівненської областей), а також на прилеглому україномовному Берестейсько-Пінському Поліссі, що розташовується на території Республіки Білорусь, у жанровій свідомості професійних і непрофесійних місцевих носіїв магічно-сакрального фольклору зафіксовано живу й добре збережену традицію називати окремі оказіонально-обрядові твори молитвами. У переважній більшості випадків виконавці фольклору ототожнювали з молитовними текстами саме ті уснопоетичні утворення, які мали відповідні ознаки цього жанру й належали до функціональних різновидів чотирьох тематичних груп магічно-сакрального фольклору: індивідуально-побутової, лікувально-зцілювальної, рідше – промислово-господарської та родинно-громадської.

ЛІТЕРАТУРА

Гунчик І. Езотеричні функції фольклорного тексту в ритуалі гасіння пожежі / І. Гунчик // Науковий вісник Волинського університету. Філологічні науки. – Луцьк, 1997. – Вип. 12. – С. 20–24.

Гунчик І. Західнополіські фольклорні молитви та примовки до місяця / І. Гунчик // Міфологія і фольклор. – 2008. – № 1. – С. 121–124.

Гунчик І. Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування : монографія / І. Гунчик. – Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 232 с.

Зоряна вода. Таємниці поліських знахарів / упорядкув. В. Давидюка. – Луцьк : Надстир'я, 1993. – 24 с.

Климчук Ф. Западнополесские «русские» молитвы / Ф. Климчук // Этнолингвистика текста. Семиотика малых форм фольклора: тезисы и предварительные материалы к симпозиуму. – М. : ИСиб, 1988. – Ч. 1. – С. 185–187.

Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.) / сост., подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. – М. : Индрик, 2003. – 752 с.

В статье проанализированы фольклорно-этнографические материалы украинско-белорусского пограничья, удостоверяющие существование в магико-сакральной традиции и жанровом сознании местных носителей фольклора обычая использовать для обозначения отдельных окказионально-обрядовых произведений, кроме общеизвестных терминов «замовляння», «заговор», «примовка», название «молитва». Так в Северо-Западной Украине обычно называли фольклорные магико-сакральные тексты с центральным божественным персонажем, исполнявшим главную роль в помощи или исцелении адресата. Народные молитвы соответствующих функциональных разновидностей принадлежали к одной из четырех тематических групп окказионально-обрядового фольклора: индивидуально-бытовой, лечебно-исцеляющей, реже – промышленно-хозяйственной и семейно-общественной.

Ключевые слова: молитва, магико-сакральный текст, функциональная разновидность, окказионально-обрядный фольклор, тематическая группа.